

І. А. Карнаков,
директор з виробництва ТОВ "Шляхове будівництво "Альтком"

ВПЛИВ ДЕРЖАВИ НА ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті викладено авторське бачення впливу держави на зміцнення інноваційної складової в інтеграційному процесі України.

In the article are offered an author's approach to improvement of state on the strengthening of integration process in Ukraine.

*Ключові слова: держава, державне управління, інвестиції, інвестиційні ресурси, інновації.
Key words: state, public administration, integration, investment resources, innovation.*

ВСТУП

В умовах світової глобалізації та інтеграції, посилення конкуренції на світових ринках рівень економічного розвитку країни визначає НТП та здатність до комерціалізації інтелектуальних факторів. Однією з найважливіших складових інноваційного процесу і перспективним механізмом економічної стабілізації держави є трансферт технологій, сутність якого полягає в передачі науку, нових технологій, технологічного обладнання та науково-технічних знань від власника до замовника. В національному законодавстві високі технології визначаються як "технології, які розроблені на основі новітніх наукових знань, за технічним рівнем перевищують кращі вітчизняні та іноземні аналоги і спроможні забезпечити передові позиції на світовому ринку наукомісткої продукції". Саме зміни технологій забезпечують розвиток галузей промисловості, є основою якісних змін в економіці в цілому, на 75—80 % визначають приріст ВВП розвинутих країн.

За останній час розрив між створенням новітньої технології та її впровадженням в промисловість суттєво скоротився, і країни, які здатні швидко і ефективно їх використовувати, забезпечують створення більшої доданої вартості, якісне зростання національного доходу, появу нових робочих місць та завоювання ринків технологій. Однак в Україні через слабку взаємодію науки і бізнесу трансфер технологій не знайшов свого належного розвитку, тому перспективні наукові розробки часто не комерціалізуються. Через це країна втрачає можливість використання стратегії нарощування інноваційного потенціалу на пріоритетних напрямках НТП, що загрожує закріпленням у країні екстенсивної моделі розвитку економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питання формування і реалізації державної інвестиційно-інноваційної політики знаходяться у фокусі наукових досліджень українських вчених Ю.М. Бажала, І.О. Бланка, П.І. Гайдуцького, А.С. Гальчинського, В.Г. Федоренка, М.Г. Чумаченка та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою даної статті є визначення міри впливу держави на зміни в структурі інвестицій за рахунок їх інноваційних складових та запропонування ряду заходів щодо покращення становища з залученням інвестиційних ресурсів в економіку України в умовах багатовекторної інтеграції.

РЕЗУЛЬТАТИ

Якщо ж порівняти сучасний міжнародний досвід фінансування наукових розробок з дійсністю в Україні, можна дійти висновку, що всі наші наукові витрати є рівнозначними поточним інвестиціям одного потужного науково-дослідного інституту в країнах Заходу. Так, за суттєво більшого ВВП провідних країн світу частка його витрат на наукові розробки в середньому варіюється останнім часом в розмірах від 3—5 % і більше, тоді як в Україні вона становить відповідно 0,9—1,2 %. Такі витрати у США становлять 2,5—3,8 %, в Японії вони лімітуються розміром, не нижчим за 3 % від ВВП, у Росії, яка офіційно визнала пріоритет інноваційного розвитку економіки, частка їх зросла до 3,7 %, а в КНР (у контексті національної ідеї — "освіта й наука приведуть країну до розквіту") простежується чітка тенденція до збільшення таких витрат і передбачається довести питому вагу їх у 2010 р. до 5 %, а в 2020 р. — до 7 % у загальному обсязі ВВП [2, с. 94—97].

Натомість в Україні останнім часом склалася тенденція скорочення частки інноваційної продукції в загальному обсязі промислової продукції України та зниження інноваційної активності підприємств. Науково-технічний потенціал України практично виключений з економічної діяльності. Частка інноваційної продукції у 2007 р. склала лише 6,2 % від загального обсягу промислової продукції. Наукомісткість промислового виробництва України на сьогодні не перевищує 0,3 %, що у десятки разів менше світового рівня. Скорочуються обсяги науково-дослідних робіт. Протягом 1996—2008 рр. їх обсяг скоротився з 1,38 до 1,0 % ВВП. Кількість підприємств, що впроваджували інновації, за підсумками

2007 р. становить 1118 (11,2 % від загальної кількості), тоді як у 2003 р. складала 1120 (11,5 %). У 2008 р. лише 8,2 % підприємств займалися розробкою та впровадженням інновацій, що на 0,7 % менше ніж у 2007 р. Витрати на придбання нових технологій українськими підприємствами зменшились з 243,4 до 159,5 млн грн., а витрати на підготовку та впровадження інновацій скоротились на 0,5 %, або на 40 млн грн.

Загрозливою є товарна структура українського експорту: його обсяги формуються переважно за рахунок сировинних галузей. На відміну від розвинутих країн, у яких 85—90 % приросту ВВП забезпечує виробництво та експорт наукомісткої продукції, частка України на ринку високотехнологічної продукції, загальні оцінки кого складають 2,5—3 трлн дол., становить приблизно 0,05—0,1 %.

Відбувається викривлення структури вітчизняного трансферу технологій переважно в бік залучення. Основну частину вітчизняного трансферу технологій складає придбання іноземних технологій. Протягом 2005—2007 рр. спостерігалось засилля іноземних технологій на вітчизняному ринку. Зокрема, лише у 2007 р. на придбання іноземного інтелектуального продукту було спрямовано 323,4 млн грн., що в п'ятеро перевищує обсяг коштів, витрачених на вітчизняний інтелектуальний продукт. Подібна картина і сьогодні. Основну частку складає придбання устаткування, тоді як придбання результатів досліджень і розробок в Україні скоротилося з 237 до 5, тобто більш ніж в чотири рази. При цьому їх кількість з-за кордону зросла з 3 до 25 разів, що говорить про втрату власного потенціалу і використання політики запозичення. За цей час кількість набутих прав власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, угоди на передачу технологій по Україні знизилася з 191 до 50. Ліцензійні угоди також не стали істотним джерелом адаптації іноземних технологій, а їх загальна кількість скоротилася на 29%.

Розвиток трансферу технологій гальмується відсутністю попиту на відповідні науково-технічні розробки з боку держави та приватного сектора. Низькими залишаються обсяги державного замовлення на новітні технології, які щорічно становлять близько 1% бюджетного фінансування наукової сфери.

Низький рівень науково-дослідницької інфраструктури в Україні не лише впливає на зниження віддачі творчого потенціалу кваліфікованого сегмента ринку праці, а й зумовлює неефективне використання природних багатств України як найважливішого стратегічного ресурсу для майбутнього розвитку національної економіки. Сьогодні значні бюджетні поповнення здійснюються за рахунок експорту сировини та напівфабрикатів, замість виготовлення конкурентоспроможної готової продукції і, насамперед, знарядь праці, які насичували б вітчизняні підприємства й науково-дослідні установи комплексами сучасного обладнання та мали попит на міжнародних ринках збуту. На противагу цьому ми витрачаємо величезні кошти на формування інтелектуального потенціалу та, не створивши відповідних наукоємних робочих місць для його реалізації, надаємо можливість скористатися його перевагами іншим країнам або залишаємо його незапитаним в умовах вітчизняної дійсності. За оцінками вчених, потужність інтелектуального потенціалу України становить 137—138 млрд доларів [1, с. 71—72], а практично рівень віддачі його найвиразніше характеризується показником питомої ваги продажу наукоємної

вітчизняної продукції на світовому ринку, яка становить всього 0,1 частки від загального міжнародного її обсягу.

В Україні відсутня сучасна законодавча база та єдиний керівний орган з питань трансферу технологій. Так, в кожній високорозвиненій країні є державний чи політичний орган, що регулює ринок технологій в інтересах держави. В США — це Національна агенція в сфері трансферу технологій, що здійснює контроль та вдосконалення законодавства. Наприклад, з 1975 по 2000 р. в США було прийнято більше 30 законів щодо трансферу технологій і ринку інтелектуальної власності. В Україні вкрай несприятливою для проведення послідовної науково-технічної та інноваційної політики стала постійна реорганізація органів державного управління науковою діяльністю. Після ліквідації Держкомітету України з питань науки та інтелектуальної власності та передачі його функцій МОН фактичний вплив останнього на науково-технічну сферу значно знизився. Дії МОН, Мінпромполітики та НАН України в цій сфері не скоординовані. Це зумовлює відсутність в Україні національної системи трансферу технологій. Існування такої системи в розвинутих країнах підтвердило свою ефективність. Вже створено дієві національні системи трансферу технологій, які сформували міжнародний ринок технологій. Найпотужнішою з них є система США, щорічний дохід якої перевищує 100 млрд дол., тоді як дохід автомобільної промисловості США досягає лише 60—80 млрд дол. Технологічний трансфер є важливою умовою існування ринкових відносин у постіндустріальній державі і стрімкий перехід до такої форми взаємодії на ринку інтелектуальної власності надзвичайно важливий для України. Загалом в Україні спостерігається негативна тенденція щодо придбання нових технологій і ще гірша — у відношенні їх трансферу. У рейтингу використання технологій та інновацій у 2005 р. Україна була на 83-му місці, що пояснюється низьким ступенем інноваційної активності підприємств, відсутністю стратегії економічного розвитку країни, відповідної патентно-ліцензійної політики держави та правової бази.

Досвід провідних країн свідчить про наявність тенденції до зростання масштабів фінансування наукових досліджень і розробок ВВП (наукоємності). Механізми державної підтримки створення і розвитку високотехнічних підприємств реалізується, зокрема, через державні інвестиції у венчурні фонди, податкові пільги, прискорену амортизацію тощо. Високорозвинені країни прагнуть забезпечити наукоємність на рівні 3% ВВП. В Україні цей показник має таку динаміку (табл. 1), що навіть нижча від законодавчо встановленого рівня (1,7%) і від рівня 1990 р. (3,11% ВВП). Саме цей факт переконливо ілюструє загальний негативний стан справ у сфері науково-технологічної та інноваційної діяльності [9]. До того ж не виконуються норми Закону України "Про наукову та науково-технічну діяльність" від 1998 р. № 284-XIV стаття 6. Гарантування 30% загального обсягу витрат на науку з Держбюджету України на фінансування державних наукових та науково-технічних програм за пріоритетними напрямками), 2005 р. — 1,3%. Нерідко фінансування програм взагалі призупиняється або переноситься на невизначений термін.

Реалізований у практичній діяльності творчий потенціал України спроможний, по суті, створити критичну масу інновацій для технічного переозброєння підприємств з метою досягнення сучасних міжнародних стан-

дартів за окремими напрямками. Для цього треба відкинути ілюзію зростання вітчизняної економіки за рахунок іноземних інвесторів та імпорту виробничих технологій і устаткування, оскільки кожна країна, яка є автором прибуткової прогресивної техніки, вдається до її експорту лише після відпрацювання нових зразків в умовах власного виробництва. Натомість для цього відкриває шляхи для валового потоку іноземним низько якісних продуктів широкого вжитку, що не одержали визнання у своїй країні. У результаті подібних минулих експериментів ми сприяли збагаченню сусідніх країн, а наш власний виробник був усунений імпортованими товарами на другий план, в результаті чого, по-перше, гальмувався розвиток наукового потенціалу України, оскільки нововведення наших учених і підприємців залишилися незапитаними; по-друге, вітчизняні інвестиції стали працювати за кордоном.

Однією з особливостей становлення сучасної національної інноваційної системи є розроблення та реалізація механізмів встановлення партнерських та кооперативних відносин між державою та бізнесом, серед яких провідну роль відіграє фінансова складова. Одним із напрямів реалізації програми партнерства промисловості та науки може бути варіант, коли ініціатором та виконавцем є підприємства. За такою схемою фінансуються ті проекти, що містять план комерціалізації розробленої технології, в яких чітко визначені технічні ризики і методи їх виміру. Фінансування здійснюється на частковій основі, при цьому частка бізнесу становить не менше 50%.

У сучасних умовах доцільно, поряд з інвестиційною підтримкою науково-проектної сфери, інноваційний розвиток економіки доповнювати кредитними та податковими пільгами. Наприклад, прибуток, спрямований на придбання нової техніки й створення наукоємних робочих місць, має оподатковуватися за нижчою ставкою. Органам державного регулювання доцільно впровадити пільгові кредити для організацій, що розробляють нову техніку, а для підприємств, що впроваджують нововведення, ввести шкалу пільгового оподаткування тієї суми прибутку, яка витрачається на купівлю нової техніки, ресурсощадних технологій та продукції високого якісного потенціалу. Крім цього, виникає потреба в організації раціональної системи ланцюгових лізингових договорів між науково-проектними організаціями, машинобудівними галузями, що виготовляють нову техніку, засоби механізації та автоматизації, і підприємствами — споживачами їх продукції.

ВИСНОВКИ

Прогалини у функціонування системи державного регулювання інноваційною діяльністю:

- недосконалість захисту права інтелектуальної власності через вади законодавчої бази. Незважаючи на помітний прогрес останніх років у сфері законодавчого забезпечення правової охорони інтелектуальної власності, її недосконалість все ще є одним з чинників, який перешкоджає створенню в Україні ефективної системи трансферу нових технологій та науково-технічних досягнень. Закони України щодо окремих об'єктів права інтелектуальної власності не приведені у відповідність із Цивільним, Адміністративним та Кримінальним кодексами. Так, законодавчі акти в сфері інтелектуальної влас-

Таблиця 1. Частка інвестицій у дослідженнях та розробках [10]

Показники по роках	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Обсяги фінансування досліджень та розробок у чинних цінах, млн грн.	652,0	2046,3	2432,5	2611,7	3597,4	4251,7	5160,4
Питома частка у ВВП, %	1,20	1,20	1,19	1,16	1,35	1,37	1,30

ності передбачають певні норми, а відповідальність за їх порушення відсутня частково або повністю. Посилення захисту прав інтелектуальної власності в Україні пов'язане з приведенням національного законодавства у відповідність із законодавством ЄС. Так, в Україні строки охорони прав інтелектуальної власності не відповідають нормам ЄС. Наприклад, українські патенти встановлюють міжнародний пріоритет на винахід строком лише на рік;

- не забезпечено загальний та вільний доступ до міжнародної патентної класифікації об'єктів інтелектуальної власності, яка містить не тільки їх опис, але і характеристику та переваги. Це призводить до того, що дослідники не мають змоги дізнатися про вже розроблені й запатентовані аналоги та їх технічні можливості це змушує знову "винаходити колесо" та ускладнює орієнтацію на міжнародному ринку технологій;

- не врегульовано питання вартісної оцінки об'єктів інтелектуальної власності та їх відображення у бухгалтерському обліку. Незважаючи на неодноразові доручення Кабінету Міністрів України, Фонд державного майна України не затвердив методик оцінки нематеріальних активів. Універсальна методика оцінки об'єктів інтелектуальної власності є необхідною для зарахування об'єкта на баланс підприємства, його продажу, трансферу та розрахунку вартості відповідної ліцензії на його використання. Сьогодні така оцінка вкрай ускладнена через використання кожного разу спеціально розробленої методики, що робить цю процедуру дуже тривалою та витратною. Відсутність єдиної методики визначення розміру матеріальної шкоди, завданої порушенням прав на об'єкти інтелектуальної власності, унеможливорює покарання порушників;

- зберігається тенденція зменшення кількості поданих заявок на винаходи до Держдепартаменту інтелектуальної власності (порівняно з 2005 р. зменшилася на 13,6 відсотків). Кількість використаних у виробництві винаходів скоротилась на 19,8 %. Число зареєстрованих ліцензійних договорів становить лише 2,2—2,6 % від числа патентів, що в декілька разів менше показників провідних країн. Недоліки у правозастосуванні законодавчої бази в частині захисту прав інтелектуальної власності призвели до суттєвих втрат державою науково-технічного потенціалу, зокрема спеціальної наукової, проектно-конструкторської, проектно-дослідницької документації під час приватизації. Залишається не врегульованим питання "інтелектуальної спадщини" колишнього СРСР. Так, у Росії залишилося близько 500 тис. авторських свідоцтв на винаходи, з яких приблизно 250 тис. належить українським винахідникам;

- велика тривалість терміну розгляду заявок на патенти і винаходи: тривалість розгляду заявки на винаходи 1,5—3 роки, а заявка на знаки для товарів і послуг розглядається 1,5—3,5 роки. Ускладненість та бюрократизованість реєстрації права інтелектуальної власності на Україні призводить до того, що "трансфер технологій" за кордон стає цілеспрямованим відбиранням за безцінь українських технологій іноземними фірмами. Роз-

повсюджені випадки подання заявок на винаходи в інші країни в обхід Державного департаменту інтелектуальної власності України, що теж супроводжується неконтрольованим впливом нових технологій за кордон. Кримінальним кодексом України не передбачено відповідальності за незаконний трансфер технологій, хоча такі норми є, зокрема в законодавстві США, Великої Британії, Росії.

Ці факти підтверджують існування негативних тенденцій у сфері технологічного трансферу в Україні. За відсутності якісних зрушень у стратегії інновацій та інтенсивного розвитку трансферу технологій за найсприятливішим сценарієм, навіть в разі реального зростання ВВП у 5—6 % на рік, у 2010 р. рівень ВВП на душу населення зможе максимально збільшитись лише до 3,5—4 тис. дол., тоді як у країнах ЄС цей показник у середньому вже складає 35 тис. дол. Наявні резерви так званої факторної конкурентоспроможності (дешева робоча сила і традиційний експорт товарів із низькою доданою вартістю) або вже вичерпали себе, або вичерпаються у середньостроковій перспективі.

Подолання зазначених негативних тенденцій вимагає задіяти чинники інституційного характеру — вдосконалення законодавчої бази в області трансферу технологій та розробки державної політики в сфері комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, активізації розвитку інфраструктури українського ринку технологій шляхом формування основних ринкових механізмів і залучення підприємств до роботи з існуючою інтелектуальною власністю.

ПРОПОЗИЦІЇ

Щоб забезпечити ефективне використання науково-технологічного й інтелектуального потенціалу України шляхом трансферу технологій у виробництво конкурентоспроможної та якісної продукції, необхідно:

— з метою контролю за передачею технологій зі сторони держави і через необхідність постійного коригування законодавчої бази для високотехнологічного ринку створити державну структуру з питань трансферу технологій та інтелектуальної власності;

— сформувавати за участю державного фінансування національну систему трансферу технологій, важливими ланками якої мають стати регіональні центри трансферу технологій та центри науково-технічної та економічної інформації, на основі яких необхідно найближчим часом сформувавати національну інфраструктуру, використовуючи вже існуючі підприємства як вузлові. Вже функціонує три такі регіональні центри у Києві, Львові та Харкові;

— створити інфраструктуру трансферу технологій, у тому числі підрозділи з питань трансферу технологій, та продовжити створення центрів трансферу технологій на національному та регіональному рівнях. Складовою національної інфраструктури трансферу технологій мають стати спеціально створені консультативні комісії з питання аудиту трансферу технологій, оскільки при вирішенні питання щодо експорту технології важливо оцінити її конкурентоспроможність;

— з метою створення стратегічних альянсів з найбільшими зарубіжними операторами ринку технологій необхідно є інтеграція українських учасників ринку технологій у відповідні європейські структури, що дозволить отримати доступ до баз даних, бірж, фондів венчурного капіталу, до інших інформаційних та фінансо-

вих ресурсів та надасть значні переваги при оформленні ліцензійних контрактів та міжнародних патентів;

— на державному рівні забезпечити умови для активної розробки новітніх технологій в Україні та умови для їх представлення як об'єктів міжнародного технологічного трансферу через виконання таких заходів: активізацію розвитку інфраструктури інноваційного процесу; залучення приватних українських і закордонних інвестицій в інноваційну сферу; створення умов для збільшення кількості учасників трансферу технологій;

— підготувати зміни до Закону України "Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій" у частині зарахування до Держбюджету України певного відсотка коштів, отриманих від трансферу технологій, майнові права на які належать державі; до Закону України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" в частині визначення розміру та порядку виплати винагороди творцям об'єктів інтелектуальної власності;

— створити спеціальні судові органи з вирішення питань безпосереднього захисту інтелектуальної власності, працівники яких будуть підготовленими та обізнаними фахівцями у сфері вітчизняного та міжнародного права інтелектуальної власності, а не фахівцями широкого профілю;

— для виходу на якісно інший рівень розвитку національного трансферу технологій необхідно формувати сприятливі умови для інноваційної діяльності бізнесу, заохочувати світових лідерів у галузі високих технологій до приходу в Україну, створювати інструменти трансферу технологій, забезпечити наявність професійного менеджменту. Результатом розробки новітніх технологій має стати завоювання конкурентних позицій у перспективних секторах ринку, підвищення ефективності участі України у світових ринках технологій.

Література:

1. Данилишин Б., Куценко В. Интеллектуальные ресурсы в экономическом росте: пути улучшения их использования // Экономика Украины. — 2006. — № 1. — С. 71—72.
2. Майбуров В. Опыт образовательной реформы в КНР // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 6 — С. 94—98.
3. Промисловість в національній інноваційній системі України // М.Т. Пашута, Л.І. Федулова, О.М. Кондратов. — К.: Наук.світ, 2005. — 76 с.
4. Статистичний щорічник за 2005 рік. — К.: Консультант, 2006. — 591 с.
5. Федоренко В.Г. Інвестиційний менеджмент: навч. посіб. — 3-тє вид., допов. — К.: МАУП, 2006. — 312 с.
6. Федулова Л.І. Фінансова складова в національній інноваційній системі // Фінанси України. — 2007. — № 6. — С. 14—21.
7. Фісун А.О. Роль функції інвестування інновацій в економічному зростанні // Фінанси України. — 2007. № 6. — С. 46—55.
8. www.rada.gov.ua
9. www.kmu.gov.ua
10. www.minfin.kmu.gov.ua
11. www.mon.gov.ua
12. www.ukrstat.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 05.11.2010 р.